

Siniša Vujović*

UDK 338.9:631:380.8(497.5)

Izvorni znanstveni rad

JE LI RAZVITAK ZASNOVAN NA POLJOPRIVREDI I TURIZMU ZABLUDA - ISKUSTVA RUBNIH ZEMALJA EU

Teze o razvitku s osloncem na turizam i poljoprivredu dominantna je u političkoj i znanstvenoj javnosti Hrvatske. Autor ne osporava da obje djelatnosti imaju svoje mjesto u privrednoj strukturi uslijed objektivnih geografskih faktora. Pored evaluiranja razvojnog pristupa s naglaskom na poljoprivredu i turizmu, autor daje i prijedlog za redefiniranje postavki pod kojima i načina na koji se odvija polemika o razvojnom modelu Hrvatske.

Uvod

Javne polemike (političke i stručne) o razvojnom modelu Hrvatske redovito uključuju pitanje: u kojim djelatnostima vidite budućnost hrvatske ekonomije? Gotovo neizostavno odgovor glasi: u poljoprivredi i turizmu. Potpitanje glasi: zašto? Zato što u njima posjeduje komparativne prednosti.¹ Zanimljivo je da ova "robinzonska" koncepcija razvitka uživa dugo razdoblje dominacije ne samo u Hrvatskoj, već ga je uživala i u političkoj i stručnoj javnosti bivše Jugoslavije.

S analitičke je strane sretna okolnost postojanje zemlje koja je svojim razvojnim modelom, percepcijom europskih integracija kao cilja umjesto kao sredstva i

---

* S. Vujović, mlađi asistent na Ekonomskom institutu u Zagrebu. Članak primljen u uredništvu: 16. 06. 2000. Autor se zahvaljuje mr. Jeleni Ladavac, mr. Željku Lovrinčeviću, dr. Nenadu Starcu i Domagoju Račiću na sugestijama prilikom pisanja i revidiranja članka.

¹ Komparativna prednost jest sposobnost zemlje da proizvede određeni proizvod uz manji oportunitetni trošak od drugih zemalja. Zanimljivo je da, ako ostala dobra, zemlja s komparativnom prednošću proizvodit će određeni proizvod po najnižoj cijeni. Bilo bi zanimljivo vidjeti kako će hrvatska poljoprivreda proizvesti jeftinije proizvode od poljoprivreda SAD, EU i Kanade kao glavnih svjetskih poljoprivrednih proizvođača. Površina prosječnog posjeda i dobna struktura radne snage ne podupiru takav scenarij.

U modernoj teoriji vanjske trgovine teorija komparativne prednosti ustupila je mjesto teoriji konkurentskih prednosti Michaela Portera, koja promatra ukupnost proizvodnih faktora i uvjeta koji u nekoj zemlji utječu na proizvodnju promatranog dobra (dakle, uključujući znanje, odnosno obrazovanje, poreze, pravnu regulativu i sl.).

strukturu (iako, naravno, ne i razinom) BDP-a i prirodom ekonomskih odnosa s inozemstvom veoma slične Hrvatskoj. Ta zemlja je Grčka. Sretna je, također, okolnost i postojanje suprotnih primjera: zemalja koje su drugačijim modelom postigle superiorne rezultate u okviru istog ekonomskog prostora, naznačujući tako alternativni, i mnogo logičniji, put razvitka. Riječ je o Irskoj, o Portugalu i, u manjoj mjeri, o Španjolskoj.

Najprije ćemo ilustrirati tezu o sličnosti ekonomija. To je važno stoga što u uvjetima sličnih struktura naša argumentacija dobiva na snazi. Potom ćemo proučiti razvojni put Grčke u tri razdoblja: pridruženog članstva u Europskoj ekonomskoj zajednici (EEZ), punopravnog članstva u EEZ odnosno Europskoj uniji (EU) do početka strukturnih reformi i razdoblja približavanja Ekonomskoj i monetarnoj uniji (EMU) nakon započinjanja strukturnih reformi. U ovim razmatranjima uspoređujemo iskustva i dostignuća Grčke s onima drugih rubnih zemalja EU: Portugala, Irske i Španjolske. Njihova karakterizacija kao rubnih zemalja u ovom je slučaju opravdana ne samo geografskim razlozima, već i kasnijim učlanjenjem, s iznimkom Irske i činjenicom da su istaknuti recipijenti strukturnih i regionalnih fondova EU. Slijedeći logiku uspoređivanja sličnih zemalja, težište komparacije staviti ćemo na Portugal. Budući da se razvojna orijentacija ne ostvaruje odvojeno od makroekonomskog okvira, u četvrtom ćemo dijelu razmatrati obilježja makroekonomske politike Grčke i Portugala kao najbližnjih zemalja. Treći dio bavi se problemom rasta proizvodnosti u uvjetima dominacije poljoprivrede i turizma, odnosno uslužnog sektora općenito. U petom se dijelu analiziraju iskustva i izvlače se pouke iz aktivnih industrijskih politika Portugala i Irske. U zaključnim razmatranjima, pored evaluiranja razvojnog pristupa s naglaskom na poljoprivredi i turizmu, dan je i prijedlog za redefiniranje postavki pod kojima i načina na koji se odvija polemika o razvojnom modelu Hrvatske.

Sličnosti Hrvatske i Grčke

Brojne su sličnosti dviju zemalja. Razmotrit ćemo paralele u područjima koja slijede: u ekonomskim odnosima s inozemstvom, u strukturi BDP, demografskoj strukturi i regionalnoj koncentraciji stanovništva, i u udjelu neslužbene u cjelokupnoj ekonomiji. Naravno, postoje i znatne razlike u povijesnom razvitku, stupnju vlasničke transformacije, recentnim iskustvima i sl. Vjerujemo, imajući na umu svrhu ovoga rada, da sličnosti koje razmatramo - koje su većinom stvar strukture - odnose prevagu nad spomenutim razlikama kao rezultatom povijesnih različitosti.

Ekonomski odnosi s inozemstvom i struktura BDP

Najbrojnije su sličnosti u području ekonomskih odnosa s inozemstvom, prije svega u smislu nepovoljne strukture bilance plaćanja. Sastoje se u maloj pokri-

venosti robnog uvoza izvozom, koja pokrivenost proizvodi kronične deficite vanjskotrgovinske bilance i tekućeg računa bilance plaćanja. Također uočavamo, djelomično kao posljedicu navedenog, a svakako kao rezultat prirodnih i geografskih faktora, izrazito značajan udio usluga, osobito turizma, u ukupnom izvozu. Dodatni faktor uravnoteženja bilance tekućeg računa svojstven i Grčkoj i Hrvatskoj jesu tekući transferi iz inozemstva. Bitni su sličnost i značajan udio poljoprivrede u zaposlenosti (barem u europskim relacijama) i mali udio industrije u BDP (četvrtina za Grčku naspram oko petine² za Hrvatsku).

Grčka pripada umjereno otvorenim zemljama, mjereno udjelom zbroja uvoza i izvoza u BDP (koji se u devedesetima kreće oko 43%). Za Hrvatsku spomenuta veličina doseže i do 90%, indicirajući veći stupanj otvorenosti, što je i logično za manju zemlju. Grčka je u povijesti iskusila velike i kronične deficite vanjskotrgovinske robne bilance. Pokrivenost robnog uvoza izvozom permanentno se pogoršavala u dužem razdoblju, ponajprije zbog nominalno i realno opadajućeg izvoza, pa je u godini 1996. iznosila svega 23.9%, što je za svaku, a naročito malu ekonomiju, poražavajući pokazatelj. Taj je problem izražen i u slučaju Hrvatske, iako u bitno manjoj mjeri: pokrivenost robnog uvoza izvozom varira - s tendencijom pogoršanja - na znatno višim razinama: od 84% u 1993. do 52.5% u godini 1998.

U obje se zemlje problem neadekvatnog robnog izvoza djelomično ublažava izvozom usluga, ponajprije transportom i turizmom i doznakama nerezidenata³. Grčka je duže vremena imala deficit tekućeg računa u bilanci plaćanja koji se uglavnom kretao ispod 4% BDP (prema ESA), a odgovarajuća je veličina za Portugal od integracije do 1996. iznosila 1%.

Iz perspektive istočnoeuropskih zemalja u devedesetima, tadašnja grčka situacija ne djeluje zabrinjavajuće u kratkom, iako niti poželjno u dugom roku. No, u povijesti većine članica EU grčki deficiti djeluju alarmantno, jer su od godine 1980.-1991. iznosili 3.6% BDP u usporedbi sa 0% za EUR-15. U devedesetima, osobito u drugoj polovini, s početkom ozbiljnih strukturnih reformi i programa štednje (a sve u namjeri ispunjavanja kriterija za Ekonomsku i monetarnu uniju – EMU), situacija se popravlja i deficiti se stabiliziraju na razini manjoj od 2.5% (izvoz u drugoj polovini devedesetih raste znatno brže, a uvoz je stagnantan).

Demografske sličnosti

Nepovoljna demografska struktura (stablo života u obliku urne koja se postepeno transformira u izokrenutu piramidu), uz pretpostavku socijalnog karaktera države, implicira velike izdatke za socijalne transfere u smislu njihovog udjela u BDP. Grčka nije iznimka od ovog pravila, a problem se, u drastičnijoj formi, javlja

² Procjena Ekonomskog instituta, Zagreb za 1995. iznosi 19.9%.

³ 1996. grčki su primici iz EU iznosili više od 5 milijardi USD (prema Eurostatu).

i u Hrvatskoj, osobito zbog neadekvatnih mirovinskih zakona. Taj će se problem dodatno intenzivirati umirovljenjem tzv. baby-boom generacije, što sa sobom donosi drastično pogoršanje omjera radno aktivnog i uzdržavanog stanovništva. Pri izboru razvojnog modela postavlja se pitanje: kako će spomenuti teret podnijeti zemlje koje svoju razvojnu orijentaciju zasnivaju na djelatnostima u kojima je dugoročan rast proizvodnosti (dakle, ne kratkotrajan rast proizveden likvidacijom latentne nezaposlenosti) ili malo vjerojatan, kao što je slučaj u turizmu, ili, ako i jest vjerojatan, onda može proizvesti samo novu nezaposlenost, kao u eventualnom slučaju povećanja efikasnosti poljoprivredne proizvodnje?

Izrazita regionalna koncentracija stanovništva karakterizira obje zemlje: oko polovine ukupnog stanovništva Grčke stanuje u gradskim i prigradskim područjima Atene i Soluna, a u Hrvatskoj postoji isti problem u nešto manjoj mjeri, tj. stanovništvo je disperzirano na nešto veći broj aglomeracija (Zagreb, Split, Rijeka, Osijek). Orijentacija na poljoprivredu i turizam pomaže takvu koncentraciju, stimulirajući prije svega migracije mladih u urbane centre zbog nemogućnosti apsorbiranja obrazovane radne snage u provinciji, gdje su spomenute privredne djelatnosti dominantne. Nepovoljne ekonomske i socijalne efekte regionalno neravnomjernog rasporeda stanovništva nije potrebno posebno isticati.

Udio neslužbene ekonomije

Obje zemlje karakterizira visok udio neslužbene ekonomije, iako se geneze toga fenomena razlikuju. Nominalni bruto domaći proizvod Grčke po stanovniku iznosio je 11,663 USD u 1996., iako ga je Economist Intelligence Unit procjenjivao na 15,500 USD, što daje udio neslužbene ekonomije od oko 25%. Prema procjenama, udio neslužbene ekonomije u RH kretao se također oko 25% BDP za razdoblje 1990-1995⁴.

Faze grčkog razvitka u usporedbi s fazama drugih rubnih zemalja EU

Razdoblje pridruženog članstva u EEZ: od 01.11.1963.-01.01.1981.⁵

To je razdoblje u kojem je zemlja iskusila pozitivna iskustva industrijalizacije i rasta, koristeći se prednostima asimetrične liberalizacije vanjske trgovine. Asimetrična liberalizacija vanjske trgovine podrazumijeva benevolentan stav dominantnog pregovaračkog partnera - EEZ, koji pristaje na bržu liberalizaciju svoga uvoza omogućujući time pregovarački inferiornom partneru izvoznom ekspanzijom obuhvaćanje ekonomija razmjera uz istovremenu zaštitu domaće proiz-

⁴ Bićanić (1997.).

⁵ Španjolska i Portugal nisu imali razdoblje pridruženog članstva, već je do direktnog učlanjenja došlo 1986.

vodnje. To je, također, bilo razdoblje intenzivne urbanizacije i niske nezaposlenosti.

Ciljevi pridruženog članstva bili su: uspostava carinske unije, harmonizacija ekonomske politike i pravnih sustava (tj. u području poljoprivredne politike, vlasničkih prava, slobodnog kretanja radnika, transporta, fiskalne politike, pravilima o tržišnom natjecanju i ekonomskoj politici) i fiskalna pomoć preko strukturnih fondova u funkciji olakšavanja modernizacije.

Do stanke u integraciji dolazi od godine 1963. do 1967., kada zbog uvođenja vojne diktature i suspenzije građanskih sloboda, grčki odnosi s EEZ dolaze u pitanje, a to se odražava u zaustavljanju daljeg pridruživanja (osim smanjenja carina).

Nakon 1974. i obnove demokracije pridruživanje se nastavlja, uključujući financijske aranžmane za prilagođivanje grčke poljoprivrede i industrije. Grčka se vanjska trgovina s EEZ bitno industrijski liberalizirala: od 1974. više od dvije trećine industrijskog izvoza EEZ u Grčku bilo je oslobođeno carina prema ugovoru iz 1963. U isto vrijeme Grčka je usvojila identičan carinski tretman istih proizvoda iz trećih zemalja, ali se već tada pokazala jedna od značajki grčke integracije u EEZ: problem poljoprivrednih proizvoda, osobito vina i maslinovog ulja, pa je ovdje postignuta samo djelomična liberalizacija. To je još jedan argument protiv prenamaglašavanja poljoprivrede u bilo kakvim razvojnim planovima: to je jedno od najosjetljivijih područja za EU, i može se ispostaviti kao problem pri pregovorima o pridruživanju, to više što je politička moć poljoprivrednog sektora u svim zemljama disproporcionalna s njegovim doprinosom BDP-u.

Sedamdesete su, kao godine istinskog efektuiranja pridruženog članstva, karakterizirale pozitivne promjene strukture izvoza. Promatrano na razini jednozna-menkaste Standardne međunarodne trgovačke klasifikacije (SMTK) uočava se da se do ulaska u EEZ u slučaju Grčke odvijao proces deagrarizacije vanjske trgovine, posebno izvoza: od 1970-1980. udio prehrambenih proizvoda u ukupnom izvozu reduciran sa 41.2% na 25.8%. Ono što bismo s punim pravom mogli nazvati grčkim paradoksom jest promjena strukture u smjeru agrarizacije izvoza nakon stupanja u punopravno članstvo. Sve izrečeno vrijedi i za drugu grupu standardne klasifikacije, tzv. sirovine poljoprivrednog porijekla. Ti su trendovi očiti usprkos činjenici da razdoblje sedamdesetih ne pogoduje izvlačenju zaključaka o strukturi, zbog nestabilnosti uvjeta razmjene uvjetovane naftnim šokovima.

Iako je Grčka već u ovom razdoblju ostvarivala manji udio izvoza roba i usluga u BDP-u od velike većine europskih zemalja, uočljiv je pozitivan trend: udio izvoza skočio je sa 7.1% u 1964. na 16.3% u 1980. Usporedbe radi, u istom je razdoblju udio portugalskog izvoza porastao sa 22.5% na samo 24.1%. Istovremeno se udio uvoza povećao sa 16.2% na 22.3% (Portugalu sa 26.2 na 36.8%).

Iskustva iz punopravnog članstva prije (1981-1996.) u tijeku strukturnih reformi u usporedbi s iskustvima drugih rubnih zemalja EU

Grčka je ekonomija od priključenja EEZ do sredine devedesetih stagnirala. To se najbolje očituje smanjenjem prosječne stope porasta BDP: sa 7.6% u šezdesetima i 4.7% u sedamdesetima na samo 1.6% u osamdesetima i 1.2% za razdoblje 1991.-1995. Da stvari budu gore, upravo je to razdoblje u kojem druge, po startnoj razini razvitka komparabilne države ostvaruju najveće uspjehe: Portugal, Španjolska i osobito Irska. Stopa nezaposlenosti po Eurostatu povećavala se (uz manja ciklička kolebanja) od 1.7% u 1977. na 9.1% u 1996. Po svemu sudeći, opisani negativni trendovi rezultat su kombinacije faktora.

Permanently odgađanje reformi fiskalnog i financijskog sustava, zadržavanje monopola države u sektoru infrastrukture i komunalija, relativno visoka vojna potrošnja (u usporedbi s ostalim članicama EU) i visok trošak servisiranja dugova rezultirali su nemogućnošću snižavanja troškova ulaznih inputa. Jedini način za smanjenje jediničnih troškova rada u uvjetima rigidnosti nadnica je povećanje proizvodnosti. Usluge (turizam, pomorski transport) i poljoprivreda nisu omogućivale rast proizvodnosti ni približno jednak onome koji je osiguravao izvoz industrijskih proizvoda, pa stoga nisu mogle biti pokretačem rasta cijele privrede.

Opredijelivši se za u ulazak u Europsku ekonomsku zajednicu (tj. poslije Europsku uniju) Grčka je izabrala ulazak u ekonomski krug koji ekonomski rast ponajprije bazira na rastu proizvodnosti, a ne zaposlenosti. Prema samoj Europskoj komisiji: "Usprkos postignutom napretku, ekonomska dostignuća EU nisu bila jednako pozitivna na svim područjima (...) činjenica je da od sredine 70-ih, Unija nikada nije ponovo zadobila jak, održiv, neinflatoran put ekonomskog razvitka... Kao posljedica, nezaposlenost je postala duboko ukorijenjena u kotačima ekonomije Unije koja se, do određene granice, prilagodila funkcioniranju s veoma reduciranom, ali visoko proizvodnom, radnom snagom."⁶

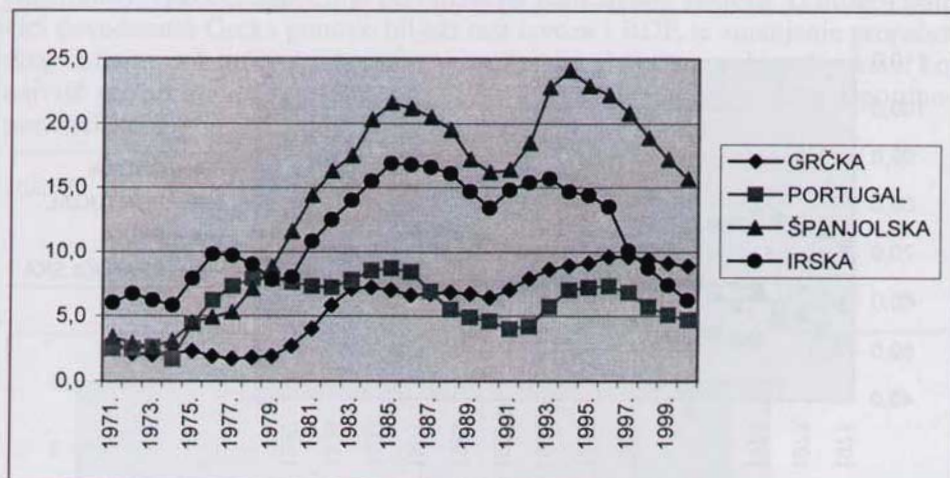
I druge zemlje koje su integraciju započele na znatno nižoj razini dohotka zabilježile su do polovine devedesetih rast ili zadržavanje iste ili slične nezaposlenosti.

U drugoj polovini devedesetih, ipak, nekoliko je zemalja dovelo u pitanje endemski karakter nezaposlenosti u Uniji: prije svega Irska i Portugal, ali i Španjolska kao zemlja sa tradicionalno visokom nezaposlenošću, što se najbolje vidi iz slika 1. Rast proizvodnosti u slučaju tih zemalja evidentno se, uz pomoć izvozne ekspanzije, odrazio i na pad nezaposlenosti. Taj razvitak, međutim, nije karakterističan za glavne članice Unije.

⁶ European Economy (1999.).

Slika 1.

STOPA NEZAPOSLENOSTI PO EUROSTATU

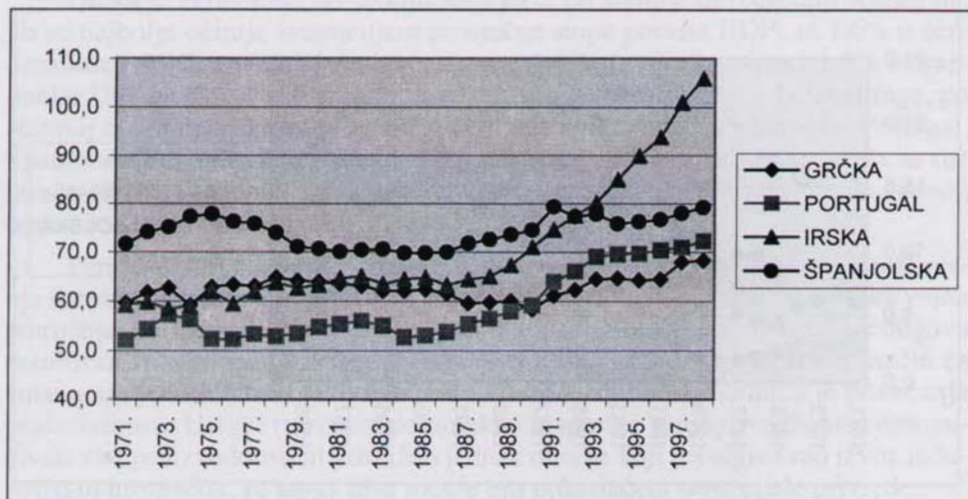
NAPOMENA: za godinu 2000. projekcija.

Očito je da Grčka, jedina u ovoj skupini zemalja, nije uspjela reducirati nezaposlenost (već ona ostaje višestruko veća od one prilikom učlanjenja). Zemlje koje su stavile svoj oslonac na industrijski razvitak (preferabilno visokotehnološki kao Irska, ali i manje tehnološki intenzivan kao Španjolska i Portugal) u tome su nakon dužeg razdoblja ipak uspjele. Jedno je od mogućih objašnjenja i to da bez robno-izvozno orijentiranog rasta (merchandise export-led growth kao kod Irske), ili bez značajnog unutarnjeg tržišta (koje postoji kod većih zemalja, dakle, ovdje nije primjenjivo) nema pretpostavki za bitno povećanje proizvodnosti i zaposlenosti⁷.

⁷ A time, mutatis mutandis, i smanjenje nezaposlenosti.

Slika 2.

BDP PO STANOVNIKU NA BAZI PPP, EUR-15=100

NAPOMENA: Eurostat (1971.-96.), OECD na bazi Eurostata (1997.-1998.). Do 1991. podaci za EUR-15 uključuju samo zapadni dio Njemačke. Tada serija doživljava lom uključivanjem zemalja bivšeg DDR, što smanjuje prosjek EUR-15 i time "neopravdano" podiže (donekle) prosjek zadanih zemalja.

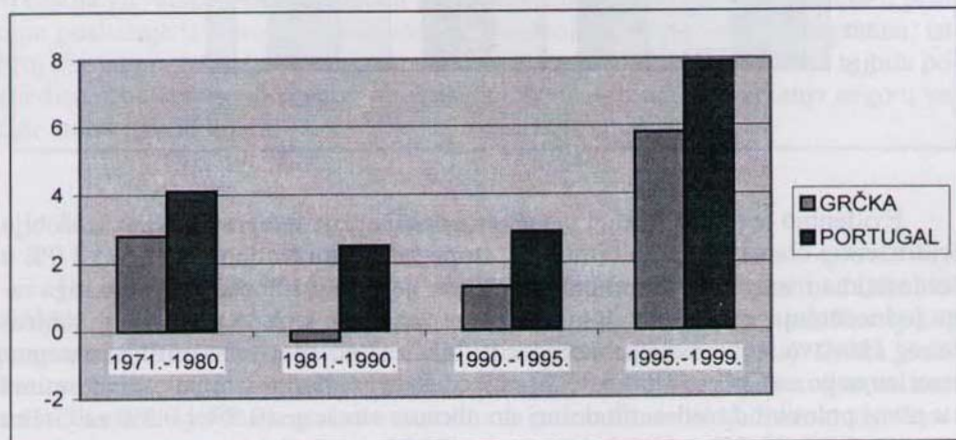
Slika 2. prikazuje kako Portugal, koji je još pred svršetak osamdesetih bio blago iznad polovine europskog prosjeka, ulazi u putanju brzog rasta nakon priključenja 1986., da bi dostigao 72.3% europskog prosjeka u 1998. Ovaj je rast uglavnom posljedica uspješnog privlačenja stranih i domaćih investicija (nota bene: ne u poljoprivredu i turizam, već u autoindustriju, telekomunikacije, kemijsku industriju, i financijski sektor) nakon transparentnih privatizacija. I Španjolska je, nakon priključenja oko polovine osamdesetih, ostvarila značajan rast (iako bi pomnija analiza trendova, uključujući analizu nezaposlenosti, dala manje optimističnu sliku). Osobito je impresivan put Irske koja je startajući sa šezdesetak posto u sedamdesetima premašila europski prosjek krajem devedesetih (s tendencijom povećanja razlike u svoju korist zbog neprekinutog rasta proizvodnosti i drastičnog poboljšavanja makroekonomskog okvira). U isto vrijeme Grčka, kojoj su na raspolaganju bili isti strukturni i regionalni fondovi Europske unije kao i drugim trima zemljama, štoviše na raspolaganju su joj bili i nešto duže nego Španjolskoj i Portugalu, bilježi stagnaciju zadržavajući se oko polovine devedesetih na istoj razini kao prilikom priključenja. Indikativno je i da je od preostale tri zemlje relativno najmanje uspješna upravo Španjolska čija je orijentacija na turizam najslabija Grčkoj.

Nakon godine 1996. započinje niz strukturnih reformi u grčkoj ekonomiji sa svrhom približavanja EMU. Vlada pristupa dugo odgađanoj demonopolizaciji u sektoru usluga i postupnoj eliminaciji mekog budžetskog ograničenja (soft budget constraint). Također započinje privatizacija bankarskog sektora. U drugoj polovici devedesetih Grčka ponovo bilježi rast izvoza i BDP, te smanjenje proračunskog deficita, dok inflacija i kamatne stope konvergiraju europskim. Indikator koji najviše govori o zaokretu jest stopa bruto investicija, u slici 3. dana usporedno s portugalskom.

Slika 3.

BRUTO FIKSNE INVESTICIJE GRČKE I PORTUGALA
KAO % BDP, PO EUROSTATU

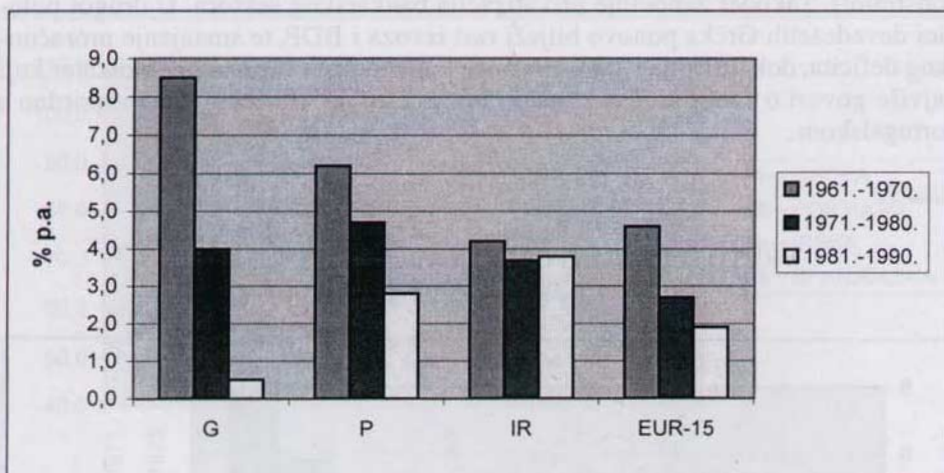

Proizvodnost

Nekus naših razmatranja jest problem proizvodnosti, a ne profitabilnosti. Razlog je to što visoka, ali stagnantna profitabilnost (kakva može postojati u turizmu i nekim segmentima poljoprivrede kao posljedica obdarenosti specifičnim resursima) ne može osigurati bitan rast BDP po stanovniku u odnosu na europski prosjek kakav smo uočili kod Portugala i osobito Irske. Rezoniranje je ovakvo: ako orijentacija na poljoprivredu i turizam (u slučaju Grčke) dovodi do sporijeg rasta proizvodnosti od razvojnih orijentacija drugih komparabilnih zemalja (kao što su portugalska na industriju i irska na high-tech industriju), tada, uza sve ograde što smo ih naveli (a koje se odnose na utjecaj faktora koji nemaju veze s razvojnom orijentacijom), zaključujemo da se radi o orijentaciji koja je, u najmanju ruku, suboptimalna. Kretanje proizvodnosti promatrat ćemo na osnovi slike 4.

Slika 4.

RAST PROIZVODNOSTI (BDP PO ZAPOSLENOM), EUROSTAT

Evidentno je da je Grčka, koja je u razdoblju prije integracije, tj. u razdoblju pridruženog članstva, imala bitno više stope rasta proizvodnosti (8.5% i 4.0% u šezdesetima i sedamdesetima) nakon integracije zabilježila zaustavljanje toga rasta (odnosno njegovu redukciju na neznatne veličine). Dok su u razdoblju pridruženog članstva stope rasta proizvodnosti bile znatno sporije za europsku petnaesticu nego za Grčku (4.6% i 2.7% za šezdesete i sedamdesete), u osamdesetima i u prvoj polovini devedesetih dolazi do obrnute situacije (0.5% i 0.3% za Grčku naspram 1.9% i 1.8% za europsku petnaesticu).

Iako je usporenje rasta proizvodnosti bilo fenomen koji je obilježio zapadne tržišne ekonomije općenito, potrebno je uočiti da on nigdje u Europi nije bio drastičan kao u Grčkoj. Štoviše, usporenje rasta proizvodnosti bilo je drastičnije nego u Portugalu, u Španjolskoj i u Irskoj.

To nas vraća našoj temi: izvoz usluga općenito - a osobito turizam, ali i pomorski i ino transport - ima svojih prednosti. Riječ je o djelatnostima koje zapošljavaju lokalne proizvodne faktore koji su prethodno bili nezaposleni ili podzaposleni. Ako je riječ o elitnom tipu turizma, on može biti ekološki prihvatljiviji od brojnih oblika industrije, itd. Dugoročan rast proizvodnosti, međutim, nije jedna od tih prednosti.

Ilustrirajmo to na krajnje trivijalnom primjeru: ako u automobilskoj industriji u razdoblju t jedan automobil slaže deset radnika, u razdoblju $t+1$ pet radnika, a u razdoblju $t+n$ samo jedan radnik uz pomoć robota, tada možemo ustvrditi da autoindustrija pruža mogućnost za rast proizvodnosti. U uslužnom sektoru, međutim, stvari su složenije.

Pretpostavimo sada da na raspolaganju imate neizgrađeno zemljište uz obalu i velik broj radne snage zaposlene u relativno neproizvodnim djelatnostima. Proizvodnost svakako raste u prvoj fazi kada na praznom zemljištu izgradite hotele (greenfield investment) i razvijete turističku ponudu (štoviše, taj rast može biti i dramatičan). U drugoj fazi, dakle, nakon izgradnje kapaciteta i zapošljavanja proizvodnih faktora, javlja se problem rasta proizvodnosti koji se postiže drugdje.

U turizmu, krajnje pojednostavnjeno govoreći, jedan konobar uvijek posluhuje jedan stol. Hotel s danim kapacitetom od godine do godinu posluhuje isti broj osoblja i posjećuje ga broj gostiju limitiran kapacitetima. Drugim riječima, u razdoblju nakon izgradnje kapaciteta, turizam pokazuje osobine radno-intenzivne djelatnosti, "otporne" na tehnološki napredak.

Slično je i s pomorskim transportom (još jednom značajnom granom u privredama Hrvatske i Grčke). Jedan putnički brod ili preoceanski tanker u principu posluhuje isti broj članova posade: isti broj mornara, isti broj kapetana, isti broj strojara i sl. Ovdje je mogućnost naglog rasta proizvodnosti koja bi bila posljedica robotizacije ili drugog oblika tehničkog napretka bitno manja nego u većini industrijskih grana.

Makroekonomski okvir i razvojni model

U Grčkoj je do polovine devedestih godina monetarna politika imala akomodacijski karakter (sličan je problem postojao i u Hrvatskoj prije stabilizacijskog programa, i to na mnogo višim razinama rasta monetarnih agregata). Grčka je slična zemljama u tranziciji po tome što se i u njoj postavlja pitanje neovisnosti monetarnih vlasti (pri čemu pod neovisnošću ne promatramo isključivo samostalnost u vođenju monetarne politike, već i efikasan nadzor banaka, što nije manje bitno). Osnovno obilježje monetarne politike u razdoblju pridruženog članstva jest (po europskim standardima) izrazita ekspanzivnost. Grčka je nastavila ekspanzivnu monetarnu politiku i nakon ulaska u EEZ sličnim ritmom kao i prije integracije. Kao posljedicu, imala je i višu stopu inflacije od ostalih članica EEZ, odnosno EU: implicitni deflator BDP po tekućim cijenama iznosio je u prosjeku 18.4 od 1981-90. (za EUR-15 6.7%), uz jasan trend usporenja na 8.3% u godini 1996. (za EUR-15 2.6%).

Do pozitivnog razvitka u smislu nešto sporije ekspanzije dolazi u prvoj polovini devedesetih.⁸ Tek s razdobljem strukturnih reformi i približavanja EMU (odluka o pristupanju donesena je 1998., ali su strukturne prilagodbe počele nekoliko godina prije) dolazi do stvarne konvergencije u vezi s inflacijom.

---

⁸ Valja reći da su i neke druge zemlje (Portugal, Italija) zabilježile uočljivo disproporcionalan rast ponude novca i kredita u odnosu na ostale članice, ali da to nije, barem na ovoj razini razmatranja, limitiralo njihov ekonomski napredak.

Potreba za stalnim devalviranjem tečaja posljedica je niza faktora koji nisu, barem ne izravno, tema našeg zanimanja, ponajprije prevelike zaduženosti koja stimulira zemlju na pokušaje da politikom meke valute poveća izvoz i otplati strani dug (veliki je broj zemalja koje su iskušavale takvu politiku). Valja, međutim, primijetiti da je orijentacija na poljoprivredu i turizam protivna stvaranju stabilne i adekvatne porezne osnove: obje djelatnosti pogoduju poreznoj evaziji i neslužbenoj ekonomiji, sezonskog su karaktera, podložne su cikličnim i iregularnim faktorima, a poljoprivreda je, povrh svega, djelatnost koja traži subvencije (bez obzira izdvajaju li se one iz nacionalnog ili europskog proračuna).

Sa druge, pak, strane, tamo gdje nema mogućnosti za rast proizvodnosti, nema dugoročno ni osnove za rast poreznih prihoda. U takvoj situaciji kreatori ekonomske politike najčešće na monetarnoj strani pokušavaju nadoknaditi ono što im nedostaje na fiskalnoj.

Kretanje tečaja logična je posljedica ekspanzivne monetarne politike, drastičnih vanjskotrgovinskih deficita i nepovoljne strukture izvoza: tečaj je (mjereno srednjim godišnjim vrijednostima) od 1981. do 1996. postepeno devalvirao za 390%. Evidentna je želja da se devalviranjem tečaja održi konkurentnost izvoza, kako radi servisiranja duga, tako i zbog nemogućnosti da se ostvari značajan rast proizvodnosti.

U uvjetima liberaliziranih međunarodnih deviznih tržišta, mala zemlja sa slabom valutom mora intenzivno akumulirati visoke rezerve, jer u svakom trenutku može biti izložena spekulativnom napadu. To za sobom povlači problem sterilizacije. Grčki devizni režim⁹ svjedoči o politici sterilizacije kao jedinom mehanizmu kojim raspolaže zemlja koja je po svim pokazateljima bilance plaćanja u inferiornom položaju prema drugim članicama Unije.

Loš makroekonomski okvir ozbiljno je onemogućio ulazak u Ekonomsku i monetarnu uniju. Kriteriji pristupa su ovi: stopa inflacije manja od 3%, u čemu je Grčka 1999. uspjela, proračunski deficit manji od 3 %, u čemu je uspjeh postignut 1998. i treći uvjet, koji Grčka u doglednoj budućnosti nikako ne može ispuniti, onaj o udjelu ukupnog državnog duga BRD, koji ne smije prelaziti 60%. Utješno je, iz grčke perspektive, što ga ne može zadovoljiti ni Belgija kojoj je omogućen ulazak u EMU, a u trenutku ulaska nisu ga zadovoljavali ni Portugal, niti Italija. Stoga postoje realni izgledi za ulazak Grčke u EMU.

Nekoliko je razloga zbog kojih Grčka ulazak u EMU u ovome trenutku smatra poželjnim. Najvažniji je od njih to što razvitak događaja u EMU svjedoči ne samo o konvergenciji stopa inflacije na niže (koja se podrazumijevala), već, kao posljedica toga, i kamatnih stopa među zemljama članicama.

I grčka fiskalna politika, poput monetarne, odstupala je od europskih standarda. Probleme u fiskalnoj sferi najbolje ocrtava rast državnog duga od 34.2% BDP 1981. na 88.9% u 1990. i na 111.9% u godini 1996. Iste je godine Portugal,

⁹ S obveznom rezervom od 70% u godini 1996. (EIU, 1997.).

primjerice, imao državni dug od 72.2% BDP. Otplata kamata u 1996. iznosila je zabrinjavajućih 12.1% BDP u odnosu na 5.1% za Portugal. Poslovična prezaduzenost prije svega je rezultat problema na prihodnoj, a ne rashodnoj strani (u devedestima su rashodi opće države iznosili oko 45% BDP, prema prosjeka EU od oko 50%). Neadekvatnost poreznih prihoda bila je tolika da je zemlja imala proračunski deficit čak i ako iz analize isključimo otplatu kamata. Budući da su prihodi od indirektnih poreza - u smislu udjela u BDP - u granicama europske petnaestorice, jasno je da su glavni problem prihodi od indirektnih poreza koji su nekoliko puta manji od europskih. U devedestima, međutim, dolazi do ublažavanja toga problema.

Portugal je, sa svoje strane, manifestirao sposobnost prikupljanja bitno većeg dijela BDP kroz direktne poreze, iako obje zemlje imaju snažnu kulturu porezne evazije i ekonomsku strukturu (velik broj samozaposlenih) koja tu kulturu podržava. Takav je razvitak dijelom bio moguć zato što je Portugal izbjegao zamku turističko-poljoprivredne duokulture (koja ne pogoduje stvaranju pouzdane porezne baze), a dijelom stoga što je Portugal poboljšao poreznu kolekciju.

Loša makroekonomska politika i nedostatak strukturnih reformi, zapravo, pogoduju razvojnom modelu kakav obrađujemo, jer su poljoprivreda, turizam i transport evidentno otporniji na netransparentnost i na loš makroekonomski okvir od izvozno orijentirane industrije. Ironično je, ali i poučno, da između pogrešnog razvojnog modela i loše ekonomske politike kauzalitet ide u oba smjera.

Pouke aktivnih industrijskih politika Portugala i Irske

Iskustva Portugala, a osobito Irske, značajna su, jer pružaju uvid u nov, uspješni model industrijske politike koji nije sektorski preskriptivan ili redistributivan. Portugal i Irska iskoristile su pomoć preko fondova EU da stvore prostor za fiskalna rasterećenja koje je njihova aktivna industrijska politika podrazumijevala, što Grčka sa svojom pogrešnom sektorskom orijentacijom nije mogla učiniti. Iako se u oba slučaja radi o izvozno orijentiranome rastu, među njima postoji bitna razlika. Irski je model zasnovan na izvozu visoke tehnološke razine, čije su stope bitno više i manje su podložne cikličkim fluktuacijama. No, iz perspektive prije priključenja, oba modela predstavljaju uspjeh.

Presudni elementi za uspjeh portugalskog modela ukratko su razloženi u narednih 6 točaka.

- (1) Demonopolizacija, osobito u međunarodno neutrživom (non-tradables) sektoru, čime su stvorene pretpostavke za obaranje cijena ulaznih inputa industrijskog i izvoznog sektora i omogućeno je zadržavanje i dalje snižavanje jediničnih troškova rada¹⁰).

---

¹⁰ Ovaj proces djeluje u istom smjeru u kojem i rast proizvodnosti (od ulaska u EU troškovi su do 1996. smanjeni za oko 16%).

- (2) Transparentnost, posebno izražena u procesu privatizacije, kojim je, zaključno sa godinom 1996., akumulirano sredstava u vrijednosti 11% BDP, uz istovremeno prepolovljivanje udjela državnih poduzeća u ekonomiji na 10%¹¹).
- (3) Depolitizacija bankarskog sektora njegovom privatizacijom¹².
- (4) Demilitarizacija (uz sve indirektno koristi smanjenja vojnih izdataka).
- (5) Privlačenje direktnih stranih investicija (iako portugalska iskustva sa subvencioniranjem direktnih stranih investicija nisu jednoznačno pozitivna, što najbolje ilustrira slučaj autoindustrije¹³).
- (6) Makroekonomska politika i razvojna orijentacija koje su raspoloživost strukturnih i regionalnih fondova EU pretočile u rast i razvitak.

Već smo istakli superiornost Irskog modela. Stoga bi se, usprkos razlikama koje postoje između Irske i Hrvatske, za stvarno uspješan model aktivne industrijske politike u uvjetima integracije u EU valjalo posvetiti slučaju Irske. Riječ je o modelu koji je sektorski jedino zato što indirektno stimulira one djelatnosti u kojima znanje i visoka tehnologija igraju najveću ulogu.

U osnovama je te politike efekt prelijevanja (spill-over effect). Efekt podrazumijeva da pojedina djelatnost drugim djelatnostima, odnosno ekonomiji kao cjelini, pruža određene koristi koje se ne mogu iščitati iz indikatora profitabilnosti. Kod uslužnih je djelatnosti efekt prelijevanja mali, kod industrijskih veći, a najveći je kod diseminacije znanja i informacija, odnosno kod obrazovanja.

Irska je privukla ulaganja u elektroničku, kemijsku i farmaceutsku industriju, iako su i tradicionalni sektori zabilježili rast izvoza. Poseban je uspjeh povratak iseljeničke populacije s kapitalom i sa stečenim vještinama (know-how) kao preduvjetima za porast proizvodnosti. Najvažniji faktori privlačenja bili su niske cijene zemljišta, mogućnost ubrzane amortizacije, niske stope poreza na dobit (10%), ulaganje u obrazovanje, engleski kao govorni i jedan od službenih jezika. Irska je, kao posljedicu toga rasta (vidjeti grafikon rasta proizvodnosti), ostvarila smanjenje jediničnih troškova rada za jednu trećinu u relativno kratkom razdoblju od godine 1987. do 1995., a to je najveće smanjenje među zemljama EU.

U okviru neoliberalne ekonomske doktrine, koja trenutno prevladava u tranzicijskim zemljama, nema mnogo mjesta za aktivnu industrijsku politiku. Štoviše, u početku tranzicije većina kreatora ekonomske politike u bivšim socijalističkim zemljama zauzela je stav koji najbolje karakterizira maksima "best industrial po-

¹¹ European Economy (1997.), str. 5.

¹² Prije početka privatizacije udio državnog vlasništva u bankarstvu iznosio je 80% (ibidem)

¹³ Projekt AutoEuropa (joint-venture Forda i Volkswagena), značajno je utjecao na portugalski izvoz. Projekt je primio najveću subvenciju ikad odobrenu u EU od gotovo milijardu USD. S druge strane, projekt s Renaultom, usprkos odobrenoj subvenciji, rezultirao je odlukom vlasnika da naknadno realocira proizvodnju. U takvim je aranžmanima, koji nipošto nisu bez rizika, presudno da budu precizno utvrđene obaveze investitora i vremenski okvir izvršenja tih obaveza.

licy is no industrial policy.” Takav je stav dobrim dijelom posljedica negativnih iskustava iz razdoblja centralnog planiranja¹⁴, koje je rezultiralo neefikasnom intersektorskom¹⁵ alokacijom resursa. Zato je spomenuta nesklonost aktivnoj industrijskoj politici razumljiva. Aktivna industrijska politika, ipak, nije sinonim za sektorsko planiranje.

Kao glavne ciljeve i instrumente industrijske politike orijentirane na visokotehnološki razvitak, oslanjajući se ponajprije na irska iskustva, u domaćim bi uvjetima valjalo razmotriti (pojedini se instrumenti javljaju kod više ciljeva, što je posljedica srodnosti samih ciljeva):

- Stimuliranje transfera tehnologije (osnivanjem poduzetničkih centara i tehnoloških parkova, informacijskih i savjetodavnih servisa na raspolaganju poduzetnicima, povezivanjem znanstveno-istraživačkih institucija i poduzeća, pružanjem poreznih olakšica na investiranje odnosno reinvestiranje u istraživanja i razvoj, oslobađanjem tehnologije od poreznih nameta, ubrzanom stopom amortizacije, povećanjem dostupnosti interneta i sl.).
- Privlačenje stranih investicija i stimuliranje reinvestiranja dobiti (oslobađanjem reinvestirane dobiti od poreza, ubrzanom stopom amortizacije, oslobađanjem od poreza zemljišta namijenjenog za izvozne investicije i sl.).
- Globalizaciju poslovanja i stimuliranje poslovne suradnje s inozemstvom (promotivnim aktivnostima gospodarskih i obrtničkih komora, državnih agencija i diplomacije, upoznavanjem domaćih poduzetnika sa stranom regulativom uz pomoć pravnih i savjetodavnih servisa i znanstveno-istraživačkih institucija).
- Optimizaciju korištenja raspoloživih stranih financijskih resursa (upoznavanjem s fondovima - ponajprije u okviru EU - koji stoje na raspolaganju domaćim poduzetnicima i kriterijima njihovog dobivanja).
- Standardizaciju u industriji i poslovanju.
- Agresivno promoviranje engleskog jezika i njegovo uvođenje - kao obveznog - na sve razine obrazovanja, uz usklađivanje domaćih obrazovnih procesa s međunarodnima (s krajnjim ciljem međusobnog prihvaćanja diploma u što većem broju područja).
- Integraciju u međunarodne asocijacije u razumnim vremenskim okvirima.

Nisu svi elementi takve industrijske politike pozitivni¹⁶, niti je svaki instrument koji izlazi ususret investitorima, domaćim ili stranim, bez rizika da sam proizvede pogrešnu alokaciju resursa. Također valja imati na umu značajne

¹⁴ Koje, nota bene, nije u svim zemljama bilo jednako rigidno, niti u svim razdobljima dominantno.

¹⁵ Naravno i intrasektorskom, ali ona je u ovoj analizi sekundarna.

¹⁶ O tome svjedoči činjenica da je i Irska najprije uvela nultu stopu poreza na dobit za izvezena dobra i usluge, da bi je, uvidjevši njezinu neodrživost, revidirala uvođenjem 10% stope za sve ekonomske subjekte.

nejednakosti distribucije dohotka kao jednu od mogućih posljedica, ali se u tom slučaju valja pouzdati u korekciju ili eliminaciju neadekvatnih instrumenata, i demokratskim procesom i podizanjem mreže socijalne sigurnosti (social safety net) ovisno o mogućnostima same vlade i o njezinoj suradnji s institucijama civilnoga društva.

Od svih navedenih, za tranzicijske je zemlje najzanimljiviji instrument reinvestiranje dobiti. Iako je to ponajprije instrument aktivne industrijske politike, moguće je da se u njemu nalazi odgovor na jedno od osnovnih pitanja ekonomske i razvojne politike u tranzicijskim ekonomijama: kako potaknuti štednju? Kriza sadašnjih bankarskih sustava, kojih je neefikasnost evidentna (osobito u slučaju Hrvatske i Ruske Federacije) reaktivira dilemu o tome koji oblik financijskog sustava, odnosno tržišta kapitala, više odgovara tranzicijskim zemljama. Ta se dilema svodi na izbor između bankarskog ili dioničarskog kapitalizma, pri čemu ekonomska znanost nije odgovorila na pitanje koji je od ta dva sustava bolji (više o problemima izbora optimalnog financijskog sustava u tranziciji vidi u Stiglitz, 1993.). Budući da je nesposobnost sadašnjih sustava da obave osnovnu funkciju tržišta kapitala, naime, da prikupe štednju i alociraju je u efikasne institucije očita, irski model s reinvestiranjem dobiti, pri čemu je poduzeće osnovna jedinica štednje i investiranja može biti poučan i za zemlje u tranziciji, to više, što je povjerenje u bankarski sustav - u ovom trenutku i povijesno - veoma nisko, a financijska ga aktiva građana i poduzeća u velikoj mjeri, i s pravom, zaobilazi.

Zaključak

Uspredimo li iskustva Grčke i Portugala i, uz određene ograde zbog specifičnosti zemlje, iskustva Irske, možemo ustvrditi da se model razvitka s osloncem na poljoprivredu i turizam pokazao inferiornim modelu aktivne proizvodne industrijske politike. Postigao je mnogo lošije rezultate na svakom relevantnom području: zaposlenosti, proizvodnosti, rasta, zaduženosti i ekonomskih odnosa s inozemstvom¹⁷.

Bitno je da se ovaj članak ne shvati kao negacija bilo kakve uloge poljoprivrede i turizma u budućnosti zemlje. U poljoprivredi kao bogato strukturiranoj djelatnosti svakako postoje specijalizirane niše u kojima visoka rentabilnost može osigurati visok standard dijelu stanovništva. Turizam, kao što smo već istakli, u inicijalnoj fazi dovodi do velikog skoka životnog standarda. Naša je teza da te djelatnosti imaju svoju ulogu, ali da ih nije potrebno shvaćati kao razvojne djelatnosti.

Nelogičnost generalne orijentacije na poljoprivredu jednostavno je dokazati: u većini relevantnih tržišnih privreda poljoprivreda je trajno subvencionirana, a to

---

¹⁷ Razvojni model bio je kombiniran s odgađanjem strukturnih reformi, i praćen neadekvatnom makroekonomskom politikom, tako da sve neuspjehe ne treba pripisati modelu kao takvom. Valja, međutim, imati na umu da se takav model i loša fiskalna i monetarna politika međusobno potiču.

je, prima facie, čini nelogičnim izborom za djelatnost koja će biti generator razvitka. Poljoprivreda je jedna od najneproduktivnijih djelatnosti u EU, što dovoljno govori samo za sebe.

Razvojno-perspektivne djelatnosti one su u kojima proizvodnost natprosječno raste (poput high-tech sektora i nekih oblika prerađivačke industrije) i one koje, efektom prelijevanja, omogućuju rast proizvodnosti u drugim sektorima (poput obrazovanja).

Kombiniranje poljoprivrede i turizma vjerojatno počiva i na uvjerenju da su te dvije grane u optimalnoj privrednoj strukturi u nekoj vrsti simbioze, pri čemu turizam predstavlja tržište za domaću poljoprivredu, ali i za industriju (ponajprije prerađivačku). Problem je ove postavke činjenica da je penetracija uvoza u malim ekonomijama velika i da turizam - u slučaju cjenovne ili kvalitativne nekonkurentnosti domaćih proizvođača - može postati generator uvoza, a ne domaće proizvodnje.

Evaluiranje razvojne uloge turizma, naravno, složenije je od evaluiranja uloge poljoprivrede. Neosporno je da u početnim fazama svoga razvitka turizam omogućuje veoma visok rast BDP i životnog standarda lokalnog stanovništva. U uslužnim se djelatnostima, međutim, nakon određenog vremena, odnosno nakon izgradnje kapaciteta i zapošljavanja lokalne radne snage, postavlja problem rasta proizvodnosti. To je osobito važno za male i otvorene ekonomije kojima je export-led growth jedini izbor, a ravnoteža na tekućem računu bilance plaćanja prioritet.

Slučaj Grčke nipošto ne ohrabruje zemlje da odaberu izvoz usluga kao dugoročan faktor uravnoteženja tekućeg računa bilance plaćanja. Sporiji rast proizvodnosti, što ga je Grčka iskusila u odnosu na Portugal i Irsku¹⁸, nije isključivo rezultat orijentacije na poljoprivredu i turizam, iako mu je takva orijentacija pridonijela u osamdesetim i devedesetim godinama.

Svakako bi nas najviše morala zabrinuti činjenica da privredna struktura s visokim udjelom spomenutih djelatnosti ne može apsorbirati visokoobrazovanu radnu snagu i da ne predstavlja dobru podlogu za redukciju nezaposlenosti.

Turizam kao djelatnost percipita se u domaćoj javnosti, političkoj i ekonomskoj jednako, prije svega kroz svoje prednosti. Ne dovodeći ih u pitanje, valja konstatirati da turizam podrazumijeva sezonske i, u manjoj mjeri, cikličke volatilnosti, izraženu ovisnost o iregularnim (uglavnom političkim) utjecajima, osjetljivost na kretanja tečaja i sl. Sve se to odražava na zaposlenost, na bilancu plaćanja i na ostale makroekonomske performanse.

Potrebno je redefinirati okvir polemike o razvitku. Suočena s pitanjem koje su to grane u kojima je budućnost, ekonomska znanost dolazi u iskušenje da donese normativni sud o optimalnoj privrednoj strukturi u neodređenoj budućnosti (koja sa sobom nosi cijeli niz nepredvidivih promjena: tehnoloških, institucio-

---

¹⁸ Usporedbe s Irskom zbog lingvističkih, kulturnih i geografskih faktora nešto su manje primjerene od usporedbi s Portugalom.

nalnih, uvjeta razmjene, okruženja i sl.)¹⁹ Takvo definiranje rasprave problematično je zbog dva razloga: prvo, zato što implicira "prosvijećeni" intervencionizam od strane kreatora ekonomske politike, i drugo, zato što inzistiranjem na gran-skom pristupu šalje pogrešnu poruku javnosti ("lobirajte da biste dobili strateški, odnosno razvojno prioritetni status"), što je u izravnoj suprotnosti s načelom transparentnosti.

John Ralston Saul, briljantni kritičar moderne znanosti i elita, upozorava nas na tehnokratsku opsjednutost pružanjem odgovora i na zaboravljeno, sokratovsko umijeće postavljanja pravih pitanja. Stoga bismo najveći doprinos raspravi dali postavljanjem pitanja ne koje, već kakve djelatnosti na osnovi iskustava valja smatrati poželjnima, odnosno generatorima razvoja?

Kreatori ekonomske politike u tranzicijskim zemljama, polazeći od pretpostavke da povratak na sektorski model industrijske politike nema smisla, nalaze se pred izborom: ili prihvatiti neoliberalni model koji isključuje mogućnost aktivne industrijske politike, ili modelirati novu industrijsku politiku koja neće biti sektorski preskriptivna. Irski model, čak i uz uvažavanje objektivnih prednosti koje Irska uživa zbog posebnosti i stečenih prednosti, dokazuje nam da je aktivna industrijska politika zasnovana na stimuliranju znanja i transfera tehnologije moguća i da postiže superiorne rezultate.

Odluka o tome u koju privrednu granu investirati u krajnjoj liniji pripada ekonomskim subjektima, a ne državi, ali državi pripada kreiranje institucionalnog okvira u kojem će transparentnost omogućivati donošenje optimalnih investicijskih odluka i poreznog sustava koji će ekonomske subjekte poticati na investiranje, odnosno na reinvestiranje, dobiti u tehnologiju, znanje i vještine zaposlenih. Stoga ispravno pitanje nije "u kojim granama vidite razvojni potencijal", već "kako biste izgradili sustav u kojem će doći do alokacije resursa u najproduktivnije djelatnosti."

Težište rasprave, odnosno ono što javnost može očekivati od neovisnih ekonomista i političkih kandidata, moraju činiti pitanja poput: kako biste osigurali snižavanje ulaznih inputa, koji biste model borbe protiv monopolizma zagovarali i zašto, zagovarate li jedinstvenu stopu poreza na dobit i kolika bi morala biti njezina visina, koje ste ustupke spremni učiniti radi privlačenja direktnih stranih investicija i možete li predvidjeti pozitivne i negativne posljedice istih, koliko i kako biste povećali izdatke za obrazovanje, itd.

Od kreatora ekonomske politike ne traži se direktiva, već vizija. Pitanje nije što razvijati, već kako stvoriti pretpostavke za rast proizvodnosti.

---

¹⁹ Ne zaboravimo da su japanski planeri svojedobno preporučili razvitak brodogradnje kao strateške grane, a high-tech sektori razvili su se "spontano" (neovisno o vizijama planera, iako, naravno, ne i neovisno o institucionalnom okviru).

LITERATURA:

1. *Babić, Mate*: "Makroekonomija", Zagreb, Školska knjiga, 1995.
2. *Babić, Mate*: "Međunarodna ekonomija", Zagreb, MATE, 1996.
3. *Bičanić, Ivo* (ur.): "Mjerenje veličine i promjena neslužbenog gospodarstva", *Financijska praksa*, 21, (1-2), 1997., str. 15-28.
4. The Economist Intelligence Unit: "Country Profile Greece 1997-1998", London, 1997.
5. The Economist Intelligence Unit: "Country Profile Greece 1992-93", London, 1997.
6. The Economist Intelligence Unit: "Country Profile Portugal 1997-1998", London, 1997.
7. The Economist Intelligence Unit: "Country Profile Portugal 1994-1995", London, 1997.
8. European Commission, Directorate-General for economic and financial affairs.: "1996 Broad Economic Policy Guidelines", *European Economy*, 62, 1996., str. 49-222.
9. European Commission, Directorate-General for economic and financial affairs.: "The Economic and Financial Situation in Portugal", "Portugal in the transition to EMU", *European Economy, Reports and Studies*, 1, 1997.
10. European Commission, Directorate-General for economic and financial affairs.: "1999 Broad Economic Policy Guidelines", *European Economy*, 1999.
11. *Gwartney, James D. i Stroup, Richard L.*: "Macroeconomics - Private and Public Choice", Orlando: The Dryden Press, Harcourt Brace College Publishers, 1997., str. 154-157, 668.
12. *Muet, Pierre-Alain* (ur.): *Le chômage persistant en Europe*, Références OFCE, Paris, Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, 1994.
13. *Saul, John Ralston*: "Voltaire's Bastards: The Dictatorship of Reason in the West", Toronto, Penguin Books, 1993.
14. *Stankovsky, J., Plasser, F. & Ulram P. A.*: "On the Eve of EU Enlargement: Economic Developments and Democratic Attitudes in East Central Europe", Center for Political Research, Wien, Signum Verlag, 1998.
15. *Stiglitz, Joseph E.*: "Financial Systems for Eastern Europe's Emerging Democracies", *Occasional Papers*, 38, San Francisco, International Center for Economic Growth, 1993.
16. *Teodorović, Ivan i Anić, Ivan-Damir*: "Industrijska politika u Europskoj uniji", *Hrvatska gospodarska revija*, Zagreb, 1999.
17. United Nations, Economic Commission for Europe: "Economic Survey of Europe 1999", No. 2, 1999., str 53-79.
18. United Nations, Economic Commission for Europe, United Nations Commission on Trade and Development (UNCTAD): "Handbook of International Trade and Development Statistics 1995", str. 118-119, 126-127, 140-141, 148-149.

19. *Vujović, Siniša*: "Grčka iskustva ekonomskog razvoja i europskih integracija", Očekivani utjecaj pridruženog članstva u EU na gospodarstvo Hrvatske: cost-benefit analiza, Zagreb, Ekonomski institut Zagreb i Institut za međunarodne odnose, 1998., str. 181-190.
20. *Vujović, Siniša*: "Portugalska iskustva ekonomskog razvoja i europskih integracija", Očekivani utjecaj pridruženog članstva u EU na gospodarstvo Hrvatske: cost-benefit analiza, Zagreb, Ekonomski institut, Zagreb i Institut za međunarodne odnose, 1998., str. 191-197.

IN DEVELOPMENT BASED ON AGRICULTURE AND TOURISM A MISTAKE - EXPERIENCES OF PERIPHERAL EU COUNTRIES

Summary

The notion of development primarily based on tourism and agriculture still dominates the Croatian public. Author does not dispute that both industries (especially tourism) have their proper place in the industrial structure as a result of given, mainly geographic factors. The analysis of Greek experience, since Greece practice the mentioned model, and its comparison to the experiences of Portugal and Ireland (keeping in mind the specific characteristics of each country) demonstrate the inferiority of the model. It specifically limits the efficient use of developmental and structural fundamentals of EU, which can play an important role in generating growth. Agriculture, being an industry with under-average productivity, cannot be considered a development-generating industry. After the accelerated growth in the primary phases of development, the productivity in tourist sector reaches its limit. Thus tourism cannot fulfill the criteria for development-generating activity, which is the above-average or fast growth in productivity. The alternative lies in the new industrial policy. Liberated from the historical baggage of the central planning, it should rely on the experiences of the peripheral countries of EU in attracting high-tech sector. The author stipulates a variety of measures pertaining to education and taxes that could help formulate such a policy. This approach does not exclude the macroeconomic policy directed at improving competitiveness of the present low-tech industrial structure in order to prevent the collapse of employment. For a small, open economy the parallel growth of both sectors is possible.